

tarifi yapmış ve yaklaşık aynı muhtevayı dile getirmiştir. İbn Ebû'l-İsba' terdîd ile teattufun birbirine benzemekle birlikte farklı bedî türler olduğunu söylemiş, terdîdde tekrar edilen iki öge beytin içinde birbirine yakın konumda bulunur, bazan beytin her iki mısraı içinde ayrı ayrı terdîd öğeleri yer alırken teattufta iki öğeden biri ilk, diğeri ikinci mısradan yer alır. Ayrıca terdîd müfred isim, cümle ve edatlarda gerçekleşir, teattuf ise çoğunlukla cümlelerde bulunur. Yine terdîdde tekrarlanma imkânı vardır, diğesinde böyle bir şey söz konusu değildir (*Tahrîrû't-Taḥbîr*, s. 254). Terdîdin tasdîrden farkı ise "reddü'l-acüz ale's-sadr"ın diğeri bir adı olan tasdîrde kafiye kelimesinin ilk mısraın başında veya içinde tekrar edilmesi gerekirken terdîdde böyle bir şart yoktur. Reddû'l-acüzde anılan iki kelime olumlu-olumsuz biçimde tezat ilgisileyle tekrar edilmişse "terdîd tîbâkî" (tezat) adını alır (İbn Reşîk, I, 572-573). Terdîdin müşâkeleden farkı, müşâkelenin muhatabın kullandığı sözün başka anlam ve bağlama çekilerek biçim yönünden tekrar edilmesi suretiyle gerçekleşmesidir. Bu sebeple hitap ve diyaloglarda görülür.

Ebû Nüvâs'ın Mûsâ b. Fazl'ın methine dair şu beytinde her mısradan birer adet olmak üzere iki terdîd yer alır: **قُلْ لِمَنْ سَادَ ثِمَّ / سَادَ أَبُوهُ / قَبْلَهُ، ثِمَّ قَبْلَ ذَلِكَ جَدَّهُ** (Söyle seyyid olan o kimseye ve babası da seyyid olan, ondan önce, hatta daha önce de dedesi). Züheyr b. Ebû Sülmâ'nın, yıllarca savaş halinde yaşayan Abs ve Zübeyn kabilelerini ödemiş çok miktarda diyet bedeliyle barıştıran Herim b. Sinân'ı övdüğü şu beytinde (*Divân*, s. 43) terdîd beytin iki mısraında gerçekleşmiştir: **وَمَنْ يَلِقَ يَوْمًا عَلَى عَلاَتِهِ هَرَمًا / يَلِقَ السَّمَاحَةَ / مِنْهُ وَاللَّيْ حَلَقًا** (İster yoksul ister zengin olsun, kim bir gün Herim ile karşılaşır onda yaratılıştan gelen cömertlik ve ihsan ahlâkıyla karşılaşır). Beytin her mısraında tekrar edilen "يَلِقَ" (karşılaşır) fiili Herim ve cömertlikle ilgili olarak farklı bağlamda geçmiştir. Müte-nebbî şu beytinde (*Divân*, III, 175) "قَلَقَلْ" (hareket ettirdi) fiiliyle "قَلَقَلْ" (hareketler, serri deverler) ismini farklı bağlamlarda kullanıp iki terdîd örneği vermiştir: **فَقَلَقَلْتُ بَاهِمٍ / الَّذِي قَلَقَلَّ الْحَشَى / قَلَقَلَّ عَيْسَ كَلْبَهُ قَلَقَلْ** (İçimi depreten hüznün ve keder sebebiyle harekete geçirdim hepsi de seri ve hızlı olan deverleri). Şu âyetlerde de terdîd örnekleri vardır: **قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّىٰ نُؤْتَىٰ مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ، اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ** (İnançsızlar, 'Allah'ın elçilerine verilen vahyin benzeri bize de verilmedikçe asla inamayız' dediler. Allah peygamberlik görevini kime vereceğini daha iyi bilir) (el-En'âm 6/124). "الله" kelimesi ilk muzafun ileyih, ikincisi mübtedâ ol-

mak üzere farklı bağlamda tekrar edilmiştir. **وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ، يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنْهُ لَمَسَّجِدٍ** (Burada "يعلمون" fiili tezat ilgisileyle tekrür etmiştir. **أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ، فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا** (et-Tevbe 9/108) Burada iki "فِيهِ"den birincisi mef'ûl fih, ikincisi haber olarak farklı kullanım içinde geçmiştir. Aynı şekilde Rahmân sûresinde çeşitli nimetlerin ardından otuzdan fazla yerde geçen, "Öyleyken ey insanlar ve cinler, rabbinizin hangi nimetini yalan sayabilirsiniz!" âyetiyle Mürselât sûresinde farklı gerçeklerin ardından tekrür eden, "O gün yalanlayanların vay haline!" âyeti terdîd için güzel örneklerdir (ayrıca bk. ITNÂB).

BİBLİYOGRAFYA :

Züheyr b. Ebû Sülmâ, *Divân* (nşr. Züheyr Fethullah), Beyrut 1984, s. 43; Ebû Nüvâs, *Divân* (nşr. Ali Fâûr), Beyrut 1407/1987, s. 11, 183; Mütenebbî, *Divân* (Ukberî, *et-Tibyân fi şerhi'd-Divân* içinde, nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Beyrut 1397/1978, III, 175; Hâtimî, *Hilyetü'l-muhâdara* (nşr. Ca'fer el-Kettânî), Bağdad 1979, I, 154; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umde* (nşr. Muhammed Karkazân), Beyrut 1408/1988, I, 566-573; Hatîb et-Tebrîzî, *el-Vâfi fi'l-arûz ve'l-kavâfi* (nşr. Ömer Yahyâ – Fahreddin Kabâve), Dimaşk 1395/1975, s. 287; Ebû Tâhir el-Bağdâdî, *Kânûnû'l-belâğa* (*Resâ'ilü'l-bülegâ'* içinde, nşr. M. Kürd Ali), Kahire 1374/1954, s. 453; İbn Münkz, *el-Bed' fi nak-dî'si'si'* (nşr. Ahmed Ahmed Bedevî – Hâmid Abdülmeccîd), Kahire 1380/1960, s. 51; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrû't-Taḥbîr* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1416/1995, s. 253-256; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *et-Tırâzû'l-mütezzamin li-esrârî'l-belâğa*, Kahire 1332/1914, III, 82-83; Ebû Muhammed Kâsim es-Sicilmâsî, *el-Menze' u'l-bed' fi tecnisi esâlibi'l-bed'* (nşr. Allâl el-Gâzî), Rabat 1401/1980, s. 411-413; Bedevî Tabâne, *Mu'cemû'l-belâgati'l-Arabiyye*, Beyrut 1997, I, 248-249.

HALİL İBRAHİM KAÇAR

□ TÜRK EDEBİYATI. Türk belâgatında terdîd, biri Arap ve Fars belâgatındaki tanım ve örneklerden hareketle klasik anlayışa uygun olarak, diğeri ise Recâizâde Mahmud Ekrem'in *Ta'lim-i Edebiyyât*'ından itibaren daha çok kelime mânasıyla irtibatlı ve ilkinden farklı şekilde Fransızca "suspension" ve "dubitasyon" karşılığında ele alınmıştır. Kaya Bilgegil terdîdin Batı dillerindeki karşılığını "disfonction" diye vermiştir (*Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 236). *Mutavvel* (II, 216), *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî* (s. 115) ve *Mebâni'l-inşâ* (I, 192) gibi belâgat kitaplarında terdîdin sanâyi-i lafziyyeden ve tecnisin mülhakatından biri olarak yer alması klasik belâgat çizgisindeki anlayışı ortaya koymaktadır. Ancak, "Mısra yahut fıkrada yer alan bir kelimeyi bir mânaya ta'lik edip ba'dehû o kelimeyi bi-aynihâ ma'nâ-yı âhare ta'lik et-

mektir" cümlesiyle tarif edilip bir âyetle Arapça bir beytin örnek gösterilerek geçilmesine bakılırsa üzerinde önemle durulan bir konu sayılmamıştır. "Sözün tahsinine kat'â eser ü medhali bulunmadığı" kaydı da bu düşüncüyü güçlendirmektedir. Klasik anlayışta tekrîr ile terdîd arasında yakınlık vardır. Aralarındaki fark tekrîrde tekrarlanan kelimenin anlam bakımından aynı, terdîdde ise değişik olmasından ibarettir. Menderes Coşkun, "tekrar kullanım" adını verdiği bu sanatla müşâkele arasındaki benzerliğe dikkat çekip klasik tariflerden bir kısmını (*Sözün Büyüsü*, s. 265, dipnot) ve bol örnek nakletmiştir.

Recâizâde'nin terdîd hakkında verdiği "ifadesine başlanılan bir sözün neticesi hakkında okuyucuyu tereddüt ve merakla düşürmek için kullanılan hususi bir tavrıdır" şeklindeki tanım yeni bir anlayışı aksettirir. Eski anlayışla aralarında isim benzerliğinden başka ortak nokta bulunmadığını söylemek mümkündür. Buradaki ilk farklılık, Recâizâde'nin konunun düşünce ile alâkalı (sanâyi-i ma'neviyye) bir sanat olduğunu belirtmesidir. Nitekim Kaya Bilgegil bunu, "sözün değil dinleyici veya okuyucu zihnindeki tecessüsün kuvvetlenmesi maksadıyla başvurulmuş bir sanat" ifadesiyle açmıştır. Ayrıca Bilgegil Recâizâde'nin bu tarifini "anlatılmakta olan bir mevzu kesilip dinleyici veya okuyucunun merakı arttırıldıktan sonra birden bire beklenmedik bir neticeyi ifade etmek" diye açıkladıktan sonra örneklerden hareketle şunu ekler: "Umumiyetle uzun bir tavsif umulmadık bir mevsufla sona erer, böylece ifade büyük bir tesir gücü kazanır."

Tâhirülmevlevî ve Ali Nihad Tarlan da bu sanatı Recâizâde ile aynı anlayışla ele almıştır. Tâhirülmevlevî'nin tarifi daha kısa ve açıktır: "Bir sözü muhatabın beklemediği surette bitirmek." Verdiği örnek de, "Erbâb-ı teşâur çoğalıp şâir azaldı" mısraıyla başlayan meşhur beyittir. Bunu duyan kişi ikinci mısradan birkaç şâir adından bahsedileceğini beklerken, "Yok öyle değil şâirin ancak adı kaldı" mısraıyla karşılığınca söz onu şaşırtmış ve mısra muhatab üzerinde daha kuvvetli bir etki bırakmış olur. Ali Nihad Tarlan'ın üç kısma ayırdığı "fikre merbut sanatlar"dan üçüncüsü olan, "dimağda bir zekâ darbesiyle itibah husule getiren sanatlar" arasında yer verdiği terdîdin hayrete düşürücü özelliğine işaret ettikten sonra şöyle der: "Bu sanat ciddi ve mizahî mevzularda muvafakiyetle kullanılabilir. Tesiri çok kuvvet-

TERDÎD

lidir, güzelliği tabiliğindedir, bunda çok hoş bir safdilânelik vardır. Suni terdîdler aksi tesir yapar". Ayrıca, "Mebâni'l-inşâ'daki zem şeklinde medih ve medih şeklinde zem sanatları da terdîdden başka bir şey değildir. Şekil ve gayesi aynıdır" diyerek buna Nâilî-i Cedîd'in, "Ne evâmîr ne nevâhî ne namâz u ne niyâz / Asrımız sâye-i şâhânedede cennet gibidir" beytini örnek verir.

Recâizâde Mahmud Ekrem terdîdi ciddi olanına "sâdik"; latife, mizah, hezl ve eğlence gibi maksatlarla yapılanına "mutâyib" adını vererek iki kısımda ele almıştır. Birinciye Nâmık Kemal'in şu cümlesini örnek göstermiştir: "Ma'lûm-ı devletleridir ki insan dünyayı iğfâle muvaffak olsa bir şahıs kalır ki onu aldatmasına imkân olamaz. O da kendi nefsidir." Terdîdi mutâyibin örneği ise, "Nâzım sözünde haklıdır / Târîhi pek revnaklıdır / Bir eksiği var aklıdır" mısralarıdır. "Bir eksiği var aklıdır" mısraı daha önce yapılan değerlendirmenin ardından beklenmeyen bir netice olduğundan Recâizâde bunun çok güzel söylendiğini belirtmiştir. Ayrıca bu sanatın nazımdan çok nesirde ve konuşma dilinde gerçekleştiğini belirtmesi dikkat çekicidir. Nitekim terdîd-i mutâyibin en güzel örneklerinin Nasreddin Hoca fıkralarında bulunduğunu söylemiş ve manzum örneklerini muhâvereye dayalı parçalardan seçmiştir. Kaya Bilgegil'in de bütün örnekleri mensurdur ve bunlar günümüz okuyucusunun konuyu anlamasına daha çok yardımcı etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muallim Nâci, *İstîlâhât-ı Edebiyye*, İstanbul 1307, s. 235; a.mlf., *Edebiyat Terimleri: İstîlâhât-ı Edebiyye* (haz. M. A. Yekta Saraç), İstanbul 1996, s. 164, 183-184; Süleyman Paşa, *Mebâni'l-inşâ*, İstanbul 1288, I, 192; Abdünnâfi İffet, *en-Nefu'l-muavvel*, İstanbul 1290, II, 216; Ahmed Hamdi, *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî*, İstanbul 1293, s. 115; Recâizâde Mahmud Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyyât*, İstanbul 1299, s. 313-316; Ali Nihat Tarlan, *Edebî Sanatlar*, İstanbul 1948, s. 86-88; Tâhirülmevlî, *Edebiyat Lügati*, İstanbul 1973, s. 165; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri-Belâgat*, İstanbul 1989, s. 236-238; Kâzım Yetiş, *Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler*, Ankara 1996, s. 289-291; M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul 2000, s. 179-180; Menderes Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, İstanbul 2007, s. 265-267.

MUSTAFA UZUN

TEREKE

(bk. MİRAS; MUHALLEFÂT).

TERGİB ve TERHİB

(التزجيب والتزهيب)

Hayra yönlendirme
ve kötülükten
sakındırma anlamında bir tabir.

Sözlükte "istemek, özenmek" anlamındaki **rağbet** kökünden türeyen **tergib** "bir kimseyi bir işi yapmaya özendirmek, teşvik etmek" demektir. "Korkmak, çekinmek, sakınmak" mânasındaki **rehbet** kökünden türeyen **terhib** ise "bir kimseyi korkutmak, bir işi yapmaktan sakındırmak" anlamına gelir. Bu iki kelime dinî literatürde genelde birlikte kullanılır. Tergib dinin iyi, doğru, güzel ve faziletli kabul ettiği şeylere özendirip teşvik etmeyi, terhib ise dinin kötü, yanlış ve günah olarak nitelendirdiği söz ve davranışlardan sakındırıp uzaklaştırmayı ifade eder. İnsanın iki özelliği olan korku ve ümidin (havf ve recâ) dengede tutulmasına İslâm'da önem verilmiştir. Dinin müminlere vaad ettiği mükâfatla dini inkâr edenlere verilecek cezalar arasında bir denge gözetilmiş, bu ödül ve cezanın insanlara duyurulmasına **tergib** ve **terhib** denilmiştir.

Tergib ve terhib terimleri Kur'an'da geçmemekle birlikte rağbet ve rehbet köklerinden türeyen çeşitli kelimeler sözlük anlamlarıyla yer alır ("rağbet" ve türevleri için bk. el-Bakara 2/130; en-Nisâ 4/127; et-Tevbe 9/59, 120; Meryem 19/46; el-Enbiyâ 21/90; el-Kalem 68/32; el-İnşirâh 94/8; "rehbet" ve türevleri için bk. el-Bakara 2/40; el-Mâide 5/82; el-A'râf 7/116, 154; el-Enfâl 8/60; et-Tevbe 9/31, 34; en-Nahl 16/51; el-Enbiyâ 21/90; el-Kasas 28/32; el-Hadîd 57/27; el-Haşr 59/13). "Onlar ümit ederek (rağaben) ve korkarak (raheben) bize yalvarıyorlardı" (el-Enbiyâ 21/90) meâlindeki âyette bu iki kelime birlikte kullanılmıştır (ayrıca bk. RAĞBET ve REHBET). Müminleri iyiliğe teşvik edip kötülüklerden sakındıran her âyetin üslûp itibarıyla **tergib** ve **terhib** kapsamına girdiği görülür. Kur'an'da **tergib** ve **terhib** üslûbuna insanın kalbine tesir etmek, dinin temel prensiplerini, emir ve yasaklarını zihnine naksetmek, bunların uygulamaya konulmasını sağlamak için yer verilmiştir. Tergib ve terhibe hadislerde de sıkça rastlanmaktadır. Resûl-i Ekrem'in iyiyeye, hayra, fazilete, hakka, güzel ahlâka teşvik etmek, kötülükten ve ahlâksızlıktan sakındırmak için söylediği hadislerde **tergib** ve **terhib** terimleri geçmemekle birlikte bu maksatla daha çok "rağabe" ve "rahebe" ile türevleri kullanılmıştır.

Öte yandan müstakil bir türe dönüşmesi çok daha sonra olsa da sahâbe döneminden itibaren **tergib** ve **terhib**den bahsedildiğini gösteren rivayetler ve yorumlar vardır (*el-Muvaţta*’, "Dağâyâ", 7-8; Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirin", 174; Tahâvî, IV, 188).

Kur'an'da ve hadislerde mevcut **tergib** ve **terhib**lerde teşbih, temsil, mecaz, istiare gibi sanatlara, kıssa ve mesel gibi formlara başvurulduğu yahut "Allah sever, Allah buğzeder"; "küfürdür, şirktir"; "cennetliktir, cehennemliktir, cennet vâcip olur, cehennem vâcip olur"; "bizden değildir, mümin değildir, iman etmiş sayılmaz"; "veyl olsun, lânet olsun" gibi değer hükümleri taşıyan ifadelerle konuların anlatıldığı, genellikle emir ve nehiylerin bir ödül veya ceza ile birlikte zikredildiği görülür. Tergib ve terhib üslûbu çoğu zaman belli başlı ibadetler, mev'iza, fezâilü'l-a'mâl, âdâb, ahlâk, zühd ve rekâik gibi konularda kullanılır; muâmelât ve ukûbât alanlarında ise bu üslûba nisbeten daha az başvurulur. Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerdeki **tergib** ve **terhib**in daima dengeli olduğu, bir müjdenin zikredildiği yerde bir uyarının anlatıldığı görülür (Şâtîbî, III, 358-366). Ayrıca ödül ve ceza bildiren ifadeler ölçülü olup bunlarda insanları haddinden fazla ümide yahut aşırı korkuya sevketmeden âhenkli bir dünya ve âhiret sevgisi işlenir.

Tergib ve terhib aynı zamanda hadis uydurma sebepleri arasında yer alır. İlk asırlardan itibaren dini tahrif etmek için hadis uyduran kişiler kadar insanları iyiyeye, güzele, doğruya, hayra teşvik etmek; kötü, çirkin, yanlış ve şerden sakındırmak adına hadis uyduranlar da görülmüştür. Küçük bir günaha haddinden fazla bir ceza yahut bir iyiliğe büyük mükâfat vaad edilmesi uydurma hadislerin âlâmetlerindedir. Tergib ve terhib amacıyla hadis uyduranlar genellikle toplum içinde sevilen ve kendilerine saygı gösterilen mürşid, vâiz, kıssacı vb. kişiler olup bunların hadis uydurabilecekleri ilk anda düşünülmediğinden bazı âlimler, **tergib** ve **terhib** amacıyla hadis uyduranları kötü niyetle hadis uyduranlar kadar tehlikeli saymıştır (Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, I, 39-41).

Tergib ve terhib konusunda telif edilen çok sayıda eserin en meşhuru ve üzerinde en çok çalışma yapılanı Münzîrî'ye ait *et-Tergib ve't-terhib*'dir (bk. MÜNZİRİ). Hadislerdeki **tergib** ve **terhib** örneklerini derleme faaliyeti II. (VIII.) yüzyıl gibi erken bir dönemde başlamış, ancak bu alanda